

Значэнне ідэі «Сярэдняй Еўропы» і імперскай спадчыны для самавызначэння Беларусі

Аляксей Ластоўскі

Ідэя Сярэдняй Еўропы са свайго нараджэння існуе ў рэжыме мігцення. Сярэдняя Еўропа ёсць. Сярэдняй Еўропы няма. Гэта Сярэдняя ці Цэнтральная Еўропа? Дзе яе межы? Яна памерла ці яшчэ жывая? «Ці існуе Сярэдняя Еўропа?» – так быў названы адзін з першых маніфестаў гэтага рэгіёну, напісаны ў 1986 годзе Дзьердзем Конрадам. «Ці ж не памёрла Сярэдняя Еўропа?» – запытваецца ў 2000 Марыя Тодарава, адна з найбольш зацятых крытыкаў гэтага рамантычнага міфа. Ніхто не можа быць упэўнены ў дадзенасці яе існавання, але гэта не прымяншае прыцягальнасці і прывабнасці ідэі. Маўленне пра Сярэднюю Еўропу азначае трапленне ў шэрую зону няўпэўненасці, дзе немагчымыя дырэктывы і інструкцыі, затое поўна разважанняў і паэтычных метафар. Нават апалагеты і прарокі Сярэдняй Еўропы кажуць пра яе з ноткай сумневу ў сваім голасе, і гэта інтанацыя зусім не нагадвае пропаведзі місіянераў і прамовы палітычных лідараў.

Таксама і мы, уваскрашаючы ідэю Сярэдняй Еўропы, не станем яе высоўваць у ролі чарговага выратавальнага рэцэпту для рэгіянальнага супрацоўніцтва. Гэта прыгожая канструкцыя, а наш свет усё больш вызваляецца ад чар, і эстэтычныя каштоўнасці не маюць шанцаў перадаць рацыянальнымі разлікамі і ўмелай калькуляцыяй. Але гэта ідэя ўжо аднойчы змяніла сацыяльна-палітычную рэальнасць, так што не будзем цалкам пазбаўляць яе шанцаў зрабіць гэта ў чарговы раз. Калі для нашых заходніх і паўночных суседзяў ужо не паўстае нейкіх сумневаў у еўрапейскасці, і гэтае прызнанне цалкам інстытуцыялізавана, то для Беларусі застаецца нявырашанай місія пошуку свайго месца. Горкім выракам лёсу падаецца немагчымасць дакладнага вызначэння на сімвалічнай мапе свету. І трапяткі, далікатны і няўстойлівы міф Сярэдняй Еўропы падаецца найбольш падыходзячым для нашай краіны, і хочацца верыць, што менавіта там прыхаваныя тыя шляхі і магчымасці, якія дапамогуць нашай краіне выбрацца з багны прыгнёту і адчужанасці.

Я буду казаць у першую чаргу менавіта пра Сярэднюю Еўропу, хоць цяпер гэта ўжо можа падацца надакучлівым і непрактычным. Але чарговую рэінкарнацыю міфа я не хачу пераўтвараць у стандартнае пераказванне бліскучых інтуіцый, гарачых дыскусій і горкіх расчараванняў сярэднееўрапейскіх інтэлектуалаў. За знешнасцю рэтраспектыўнага прагляду ў гэты тэкст інкарпаравана зараджанасць на актуалізацыю і практычнае выкарыстанне архіву думак, дзеянняў і лёсаў. Цэласнасць жа аповяду будзе будавацца за кошт уводзін лейтматыву, які будзе стаяць за ўсімі думкамі і словамі. Гаворка ідзе пра ідэю Імперыі, якая велічным (а парою і грозным) ценем узвышаецца над размовамі пра спадчыну і будучыню народаў Сярэдняй Еўропы.

1. Нараджэнне Сярэдняй Еўропы на скрыжаваннях інтарэсаў

Але пачаць давядзецца з перадгісторыі. Цікава, што карані сучасных палітычных ініцыятываў па аб'яднанню еўрапейскіх дзяржаў і стварэнню агульнай культурна-палітычнай прасторы вырастаюць ад мяжы XIX–XX стст., калі страцілі былую актуальнасць раманычныя планы экспансіянісцкага аб'яднання Еўропы (узгадайма спадзевы на Напалеона) і сталі пагрозліва адчувацца мілітарысцкія павевы будучыга крывавага сутыкнення ў Першай сусветнай вайне. Адначасова інтэлектуальна афармляецца і іншая перспектыва рэгіянальнай канцэптуалізацыі Еўропы. Палітычнай марай, якая была недасяжным ідэалам у часы разбурэння традыцыйных еўрапейскіх манархій і паўстання на іх рэштках дробных нацыянальных дзяржаў у выніку Версальскай дамовы, стала ідэя Сярэдняй (альбо Цэнтральнай) Еўропы.¹

Першая яе фармулёўка² звязана з прапазіцыяй стварэння рэгіёну пад назвай *Mittleuropa*, прапанаванай у 1915 г. нямецкім лібералам Фрыдрыхам Наўманам. Гэты рэгіён у яго ўяўленні

¹ Розніца ў тэрмінах абумоўленая ў першую чаргу перакладчыцкімі практыкамі: Цэнтральная Еўропа адсылае пераважна да англамоўнага кантэксту, тады як Сярэдняя – да польскамоўнага. Пры тым, што абодва выразы маюць сваё права на існаванне, у дадзеным тэксце мы будзем усё ж ужываць тэрмін Сярэдняя Еўропа як замацаваны ў беларускай інтэлектуальнай прасторы.

² У дадзеным выпадку абмінаюцца розныя інтуіцыі і прапановы, якія паўставалі ў гэтым рэгіёне ў XIX ст., паколькі яны яшчэ яшчэ былі пазбаўленымі канцэптуалізацыі, і ўключэнне іх у генезіс ідэі Сярэдняй Еўропы праходзіла хутчэй у рэтраспектыўным рэжыме.

павінен быў знітаваць Германію і Аўстра-Венгрыю з множнасцю перыферычных дзяржаў, якія знаходзіліся паміж Англа-французскім заходнім альянсам і Расійскай імперыяй. Менавіта сітуацыя «паміж» становіцца лёсам, конам і трагедыяй усіх астатніх канцэптualaізацый Сярэдняй Еўропы, якія будуць і надалей стварацца на працягу стагоддзя.

«Апроч межаў, якія немагчыма вызначыць адназначна, іманентнай рысай Сярэдняй Еўропы з’яўляецца быццё “паміж” (*in-between*)».³

Ці як гэта метафарычна вызначае беларускі філосаф Ігар Бабкоў:

«Паміж Заходняй Еўропай і Расіяй. Паміж камунізмам і вольным светам. Паміж чыста лацінскім і чыста візантыйскім уплывам. Гэтае “паміж” само драбіцца і дзеліцца да бясконцасці, ажно пакуль не знікае ва ўласнай аўтахтоннай прывіднасці».⁴

Mittleuropa ў візіі Наўмана пакідала мала месца для маленькіх дзяржаў, якім была вызначана будучыня знікнуць пад цяжарам міжнароднай індустрыі, вялікай палітыкі і германскай культурнай дамінацыі. У цалкам эвалюцыйнай парадыгме Наўман разлічваў, што буйныя міждзяржаўныя ўтварэнні будуць больш моцнымі і эфектыўнымі ва ўмовах жорсткай палітычнай і эканамічнай канкурэнцыі. Цэнтральнае месца Германіі ў рэгіёне абумоўлівалася яе эканамічнай магутнасцю і прывабнасцю яе культуры, якія павінны былі прыцягнуць «малыя народы» ў арбіту *Mittleuropa*. Гістарычна ж сваю канцэпцыю Наўман абгрунтоўваў спасылкамі на спадчыну Свяшчэннай Рымскай Імперыі Нямецкага Народа. Кніга з гэтым праектам адразу стала бестсэлерам у ваеннай Германіі, але ў іншых краінах асаблівага ажыятажу не выклікала. Томас Ман даволі слушна заўважыў, што прапаганова Наўмана была папросту рэінкарнацыяй ідэі Вялікай Германіі. Як вынік, «першы цэнтральнаеўрапейскі праект павінен быў служыць стварэнню магутнай нямецкай імперыі»⁵, няхай сабе і ў ліберальнай форме. У 1930–40-я гг. слоган *Mittleuropa* быў падхоплены Трэцім Райхам, дзе быў значна зменены пад уплывамі расавай тэорыі і ўключаны

³ Буховски М., Колбон И. От *Mittleuropa* до Центральной Европы: очерк развития идеи // *Перекрёстки*. 2006. № 3–4. С. 113.

⁴ Бабкоў І. Сярэдня Еўропа – новая мадэрнасць // Бабкоў І. *Вытлумачэнні ру(і)наў*. Мн., 2005. С. 90.

⁵ Буховски, Колбон, op. cit., с. 117.

ў больш амбіцыйныя планы нямецкай геапалітыкі па ўсталяванню кантролю над еўрапейскім кантынентам.

Падобныя ідэі пачалі квітнець і ў гінучай Аўстра-Венгерскай імперыі. Сярод найбольш значных Цэнтральнай Еўропы, дзе ролю духоўнага цэнтра павінна была граць Аўстрыя, быў пісьменнік Гуга фон Гофманшталь. Запускам культурных ініцыятываў (Зальцбургскі фестываль) ён спрабаваў абудзіць нямецкі (баварска-аўстрыйскі) дух, што ўрэшце павінна было, па яго меркаванню, прывесці да кансерватыўнай рэвалюцыі і заснавання новага Райху.⁶ Але крывавае бурнае яшчэ адной Сусветнай вайны і камуністычная інвазія ва ўсходнееўрапейскія краіны зрабілі планы перабудовы гэтага рэгіёну з нямецкім культурным і палітычным уплывам цалкам неактуальнымі. А сам канцэпт набыў негатыўныя канатацыі з агрэсіўным нямецкім экспансіянізмам і прагай да культурна-палітычнай дамінацыі.

Ідэя Сярэдняй Еўропы зноў паўстала ў інтэлектуальным дыскурсе ў 1980-я гг. Пачатак гэтага новага разумення быў закладзены ў гарвардскіх лекцыях 1981/82 гг. Чэслава Мілаша і знакамітым эсэ *Трагедыя Сярэдняй Еўропы* Мілана Кундэры. Вельмі хутка гэта ідэя была падхоплена шматлікімі інтэлектуаламі па розныя бакі «жалезнага занавесу».

Сярэдняя Еўропа разглядалася як памежная зона між Усходам і Захадам з уласнай культурай і традыцыяй. Нявызначанасць дакладных геаграфічных межаў, якую некаторыя аўтары разумеюць як вызначальную слабасць гэтай канцэпцыі, адсылала хутчэй да данацыянальнага этнічнага існавання, якое не патрабавала дакладных межаў кампактнай нацыі. Па меркаванню Мілаша, калі б хто захацеў вызначыць межы гэтага рэгіёну на мапе, ён павінен быў бы кіравацца ментальнымі лініямі, якія часам больш устойлівыя, чым межы дзяржаў. Гэтыя ментальныя лініі злучаюць барочную Вільню з барочнай Прагай і сярэднявечна-рэнесансавым Дуброўнікам. Яны засноўваюцца на акрэсленых шляхах мыслення і пачуцця, якія культывуюць іронію як адказ на самашкадаванне, скептыцызм у дачыненні да марксісцкай філасофіі гісторыі, песымістычнае бачанне будучыні – але таксама салідарнасць і утапізм.⁷ Ці ў версіі Кундэры:

«Сярэдняя Еўропа не можа быць акрэслена і вызначана палітычнымі кардонамі (яны штучныя, створаныя ўварваннямі,

⁶ Cornis-Pope M, Neubauer J. General introduction // *History of Literary Cultures in East-Central Europe*. Vol. 1. P. 3.

⁷ Miłosz Cz. O naszej Europie // *EUROPA*. 2004. № 21.

заваёвамі, захопамі), але агульны лёс зноў і зноў зводзіць народы ўнутры ўяўленых і мабільных межаў, унутры края, населенага агульнымі ўспамінамі, бедамі, сваркамі і традыцыямі».⁸

Горан Тэрбарн, падсумоўваючы ход дыскусій 1980-х, пазначае, што большая іх частка была прысвечаная спробам паказаць, што Сярэдняя Еўропа – гэта нешта абсалютна іншае ад Усходняй Еўропы, але пры гэтым яна і не ідэнтычная Заходняй Еўропе. Як заўважае шведскі сацыёлаг, «адзінае пазітыўнае вызначэнне Сярэдняй Еўропы – гэта яе мультикультурнасць у мадэрны час».⁹ Па меркаванні Нормана Дэвіса, Сярэдняя Еўропа не можа вызначацца праз палітычную аднастайнасць ці праз якія-небудзь эканамічныя характарыстыкі, у яго разуменні гэты рэгіён стварае патэнцыйную «імперыю духу»¹⁰.

2. Імперская настальгія як лейтматыў Сярэдняй Еўропы

Вельмі важна адзначыць, што ўсе версіі Сярэдняй Еўропы паўставалі як апеляцыі да спадчыны раннемадэрных манархічных дзяржаў – у першую чаргу імперыі Габсбургаў, якую Кундэра лічыў правальнай спробай стварэння шматкультурнасці, і абвіначваў у гэтай паразе нямецкі нацыяналізм.

Для Дзьердзя Конрада ж сама мара Сярэдняй Еўропы абуджала памяць пра Аўстра-Венгерскую імперыю падчас *Belle Époque*. Сярэднеўрапейскі дух, як ён пісаў, гэта эстэтычны светагляд, які дапускае складанасць і шматмоўе, стратэгія, якая дазваляе зразумець нават заклатага ворага. Сярэднеўрапейскі дух прымае плюральнасць як каштоўнасць, ён знаходзіцца па-за межамі нацыянальнасці. Пры гэтым істотна, што Конрад адстойваў стратэгію «анты-палітыкі», абарону грамадзянскай супольнасці ад палітыкі.¹¹ Зразумела, што антыпалітыка ў такім разуменні не азначае індывідуальнае адасабленне ад праблем грамадска-палітычнага жыцця, а нагадвае хутчэй інтэлектуальную прэтэнзію на «метапалітыку», стварэнне і

⁸ Кундэра М. *Трагедія Цэнтральнай Еўропы* // [Электронны ресурс] Точка доступа: <http://www.proza.ru/2005/12/16-142>.

⁹ Терборн Г. Мультикультурность и Центрально-Восточная Европа в европейской модерности // *Перекрёстки*. 2006. № 3–4. С. 145.

¹⁰ Цыт. паводле: Тышка А. Культурная прастора Цэнтру Эўропы // *Быць або ня быць сярэднеўрапейцам*. Мн., 2000. С. 365.

¹¹ Цыт. паводле: Le Rider J. *Mitteleuropa as lieu de memoire* // *Cultural Memory Studies*. Berlin – New York, 2008. P. 40.

пашырэнне дыскурсаў, якія б падрывалі гегеманісцкія карціны сацыяльнай рэальнасці і праз ідэалагічнае пераафармленне культурнай прасторы ўплывалі на рэчаіснасць. Такі «метапалітычны» падыход ствараў магчымасць разглядаць Сярэднюю Еўропу не як рэальны дзяржаўны блок на палітычнай мапе (якім яна ніколі і не была), а як своеасаблівую форму утопіі і настальгіі. Магчыма, настальгіі па Імперыі Сярэдняй Еўропы.

Сярод семантычнай шматзначнасці і множнасці канцэпцый Сярэдняй Еўропы ўсёткі выразна вылучаецца тэндэнцыя шукаць перадгісторыю фармавання агульнага рэгіёна ня толькі ў Аўстра-Венгерскай імперыі. Як адзначае Лоні Джонсан,

«гістарычнымі прэцэдэнтамі для Сярэдняй Еўропы сталі настальгічна трансфармаваныя шматнацыянальныя імперыі – Рэч Паспалітая на поўначы і Імперыя Габсбургаў на поўдні».¹²

У апошнія два дзесяцігоддзі ўсё больш актуалізуецца інтэлектуальная тэндэнцыя, дзе пад рэгіёнам Сярэдняй Еўропы разумеюцца тыя сучасныя краіны, якія калісьці былі аб'яднаны ў адзіную дзяржаву Рэчы Паспалітай Двух Народаў. Гэтую «ягелонскую» версію Сярэдняй Еўропы і зараз актыўна падтрымліваюць многія польскія інтэлектуалы, у візіі якіх гэтая раннемадэрная дзяржава яскрава ідэалізуецца як манархія «роўных», дзе мірна суіснавалі розныя народы, панаваў культурны плюралізм і рэлігійная талеранцыя. Але важна адмеціць, што гэтая ідэалізацыя якраз ідзе па тых інтэлектуальных лініях, якія дазваляюць суадносіць спадчыну Рэчы Паспалітай з ідэяй Сярэдняй Еўропы, у якой Жак Ле Рыдэр вылучае дзве асноўныя рысы: *па-першае*, культурную і лінгвістычную плюральнасць і, *па-другое*, складанасць структурацыі гэтай плюральнасці без «халістычнай» спакусы гамагеннага грамадства, на якую звычайна паддаецца нацыяналізм.¹³

Згадаем яшчэ адну лінію, якая злучае Сярэднюю Еўропу і імперскую спадчыну гэтага рэгіёну. Падрык Кені ў сваёй кнізе *Карнавал рэвалюцый* такім чынам вызначае межы Сярэдняй Еўропы: «гэта рэгіён, які мае агульнае мінулае ў *заходніх*¹⁴ імперыях (Аўстра-Венгерская імперыя, Польскае каралеўства і Прусскае каралеўства)»¹⁵. Дзіўна, што пры такім усталяванні меж туды тра-

¹² Johnson L. *Central Europe. Enemies, Neighbors, Friends*. New York – Oxford, 1996. P. 267.

¹³ Le Rider, op. cit., p. 43.

¹⁴ Вылучэнне маё. – А. Л.

¹⁵ Kenney P. *Carnival of Revolutions. Central Europe 1989*. Princeton, 2003. P. 3.

пляе Львоў, але незразумелым чынам знікаюць балтыйскія дзяржавы, Беларусь і Заходняя Украіна (ня толькі Галіччына), якія ўсё ж уваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай. Яшчэ адной аб'яднаўчай рысай гэтага рэгіёна, акрамя імперскага мінулага, аўтар лічыць ўсталяваня традыцыі негвалтоўнага палітычнага супраціву, якія і прывялі да таго, што рэвалюцыі 1989 года тут былі «аксамітавымі» – у адрозненне ад крывавага падзення рэжыму Чавушэску ў Румыніі і войн у Босніі і Харватыі (хоць, ізноў жа, апошнія землі таксама маюць «габсбургскае» мінулае).

Часам да гэтага пераліку імперый, якія стварылі шматкультурную прастору Сярэдняй Еўропы, дадаецца і Асманская, але ў сучаснай навуцы галоўнай рысай палітыкі імперый зараз падаецца адмаўленне ад гамагенізацыі:

«Дынастычныя імперыі рэгіёна – дамы Асманаў, Габсбургаў, Раманавых і Гагенцолернаў – ня мелі ніякіх намераў уніфікаваць прастору сваіх уладанняў у прававых і культурных адносінах да тых часоў, пакуль ім не былі кінутыя выклікі з боку канкурэнтных мясцовых эліт ці нацыянальных рухаў».¹⁶

Асабліва шанцуе імперыі Габсбургаў, якая раней ў гістарыяграфіі і палітычным дыскурсе тых краінаў, што паўсталі на яе руінах, апісвалася як «турма народаў». Апошнім жа часам гісторыкі, якія звяртаюцца да вывучэння нацыянальных аспектаў імперыі і развіцця нацыянальных ідэяў, адзначаюць, што Дунайская манархія была хутчэй не «турмой», а «інкубатарам» сучасных нацый.¹⁷

3. Вяртанне ў Еўропу ці смерць Сярэдняй Еўропы

Ад гісторыі вызначэння рэгіёну вернемся да больш сучаснага часу. Нягледзячы на заяўку «анты-палітыкі» у 1980-я гг. ідэя Сярэдняй Еўропы была ня толькі «рэтраспектыўнай утопіяй», але мела і яўнае палітычнае вымярэнне. У тыя часы краіны, якія адносіліся да гэтага рэгіёну, уваходзілі ў зону савецкага ўплыву і ў іх была ўсталяваная камуністычная ўлада. Кундэра і лакалізаваў краіны Сярэдняй Еўропы як тыя, што геаграфічна знаходзяцца ў цэнтры, але чыя культура належыць Захаду, а палітычны рэжым – Усходу. Кундэра кінуў абвінавачванне Захаду ў тым, што той пакінуў сваю

¹⁶ Терборн Г. Мультикультурность и Центрально-Восточная Европа в европейской модерности // *Перекрёстки*. 2006. № 3–4. С. 148.

¹⁷ Cetnarowicz A. The Forging of Modern National Identity // *East-Central Europe in European History*. Themes & Debates. Lubliin, 2009. P. 255.

частку (пры гэтым – вельмі каштоўную частку, культурнае сэрца) на гібель пад савецкім панаваннем. Аляксей Мілер адзначае, што вобраз «скрадзенага Захаду» адсылае да горкіх слоў Мірча Эліадэ, прамоўленых яшчэ ў 1952 годзе:

«Гэтыя культуры стаяць на мяжы знікнення. Ці ж не адчувае Еўропа ампутацыі часткі свайго ўласнага цела? Бо па апошняму рахунку, гэта ўсе еўрапейскія краіны і ўсе гэтыя народы належаць еўрапейскай супольнасці».¹⁸

Такім чынам, другая версія ідэі Сярэдняй Еўропы, сфармуляваная ў апошнія дзесяцігоддзе камуністычнага панавання, вызначала камунізм як смяротную пагрозу для «малых народаў» Еўропы і заклікала да супрацьстаяння уніфікацыйным тэндэнцыям у культуры, якія павінны былі б у выніку прывесці да стварэння агульнай сацыялістычнай культуры.

«Сярэднееўрапейскі дыскурс уяўляў сабою заманлівую прапазіцыю нацыянальнай ідэнтычнасці, упісанай у еўрапейскі кантэкст, і адначасова такой, што выразна дыстанцавалася ад Савецкага Саюза».¹⁹

Але менавіта гэты Кундэры, адрасаванае ў першую чаргу заходняму чытачу, справакавала моцныя дыскусіі і, напэўна, усё ж дасягнула сваёй мэты – Запад аказаў сур'ёзную падтрымку ўсходнееўрапейскім краінам падчас серыі «аксамітавых рэвалюцый». А «міф пра адмысловы сярэднееўрапейскі культурны статус дазволіў адкінуць камунізм як “чужую культуру”»²⁰. Як адзначае ўкраінская даследчыца Алена Бетлій, сярэднееўрапейская ідэя стала паспяховай метафарай палітычнага і духоўнага вяртання ў Еўропу.

«Апроч гэтага, яна пераўтварылася ў механізм, дзякуючы якому Польшча, Чэшская рэспубліка, Славакія і Венгрыя, заціснутыя паміж Германіяй і Расіяй, адлучыліся ад Усходу і інтэграліся ў ЕЗ: адлюстроўваючы Расію як іншага, а сябе – Сярэдняю Еўропу – як канстытутыўную ідэнтычнасць, без якой

¹⁸ Цыт. паводле: Миллер А.И. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России // *НЛО*. 2001. №52. [Электронный ресурс] Точка доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/52/mill.html>.

¹⁹ Гнатюк О. *Процання з імперією*. К., 2004. С. 274.

²⁰ Станишкис Я. Модернизация периферии: используем ли мы этот шанс? // *Перекрёстки*. 2005. № 3–4. С. 67.

Еўрапейскі свет ня можа быць цэлым. Гэта азначала таксама перамогу сярэдняеўрапейскай канцэпцыі над усходняеўрапейскай, цень якой працягваў вісець над рэгіёнам».²¹

Відавочна, што такі эмансіпацыйны пасыл вяртання ва ўлонне еўрапейскай цывілізацыі быў эфектыўна выкарыстаны і ў пачатку 1990-х гг., калі ён служыў вышэйшым апраўданнем для ўключэння краін рэгіёну (у абмежаванай, Вышаградскай, версіі) у інтэграцыйныя працэсы Еўрапейскага Звязу. Такая інструменталізацыя ідэі ўрэшце прывяла і да відавочнага крызісу Сярэдняй Еўропы. Сучасны польскі прапагандыст гэтай ідэі Крыштаф Чыжэўскі сцвярджае, што «восень народаў 1989 парадаксальна скончылася крахам ідэі Сярэдняй Еўропы і той інтэлектуальнай фармацыі, якая яе абслугоўвала».²² Тыя краіны, дзе гэта ідэя паўстала, – Чэхія, Польшча, Венгрыя – паспяхова ўключыліся ў агульнаеўрапейскую прастору, і патрэба ў Сярэдняй Еўропе як практычна-палітычнай міфалагеме для іх знікла.

Але закладзены ў ідэю Сярэдняй Еўропы патэнцыял еўрапейскай эмансіпацыі спрацаваў толькі часткова, а практыкі ўключэння/выключэння нікуды не зніклі, толькі набылі новую канфігурацыю. Вышаградская група інтэгралася ў Еўрапейскі Звяз (што паставіла пад сумнеў далейшую каштоўнасць самай ідэі Сярэдняй Еўропы), тады як для былых краін Савецкага Саюза сітуацыя аказалася структурна падобнай да часоў «халоднай вайны» – Еўропа ім зноў «зрадзіла». На гэта перакройванне рэгіёна наклаўся фрустрацыя інтэлектуалаў, якія, нягледзячы на высокія дамаганні і вялікую значнасць у перыяд адыходу ад савецкай сістэмы (у якасці прыкладу можна ўспомніць прэзідэнцтва Вацлава Гавела), апынуліся на перыферычных пазіцыях у новай палітычнай сістэме і пасля недоўгачасовага поспеху зноў былі адціснутыя ад прыняцця ўладных рашэнняў. Пасля яркага і кароткага перыяду ўцягвання інтэлектуалаў у палітыку, што паспрыяла дэлігітымізацыі мовы камуністычнай эліты, дзесьці з сярэдзіны 1990-х гг. пачынаецца новы час. Як на прыкладзе Венгрыі гэта паказвае Андраш Бажокі:

«Зараз рыторыка “прагматызму” заняла цэнтральнае месца – са сваёй мовай мадэрнізацыі, дыскурсам кансалідацыі. Рыторыка дзеяння страціла свой былы маральны запал і грунтоўнасць, і ператварылася ў падабенства закліку “вернемся

²¹ Бетлій О. Рэгіянальна ідэнтычнасць як індикатор інтэграцыйных процэсів: прыклад Украіны // *Геопалітычныя трансфармацыі в Еўразіі: погляды з Києва і Сеула*. К., 2008. С. 46.

²² Цыт. паводле: Гнатюк, *op. cit.*, с. 275.

да спраў”. Інтэлектуалы-гуманітары, якія былі актыўнымі ў культурных і палітычных бітвах эпохі змены рэжыму, зараз былі адсунуты з пярэдніх пазіцый. “Маралістычная” інтэлектуальная палітакратыя была заменена “амаральнымі” прафесіяналамі *status quo*»²³.

Сярэдняя Еўропа зноў ператвараецца ў мару інтэлектуалаў, але запатрабаванай яна ўсё больш становіцца пры змяшчэнні на перыферыю, асабліва на Ўсход²⁴ – у Беларусі і Украіне (у Літве яна зведала істотнае перайначванне, пра што гаворка пойдзе ніжэй). Прагматычныя матывы, якія страцілі сваю ролю для краін Вышаградскай групы, у першую чаргу – адасабленне ад Масквы і прызнанне ў «еўрапейскасці» – па-ранейшаму застаюцца для гэтых краін важнымі і актуальнымі. Тым не менш, ва ўсім рэгіёне, пасля 1990-х ідэя Сярэдняй Еўропы перажывае відавочны крызіс. У такіх умовах тыя матывы, якія выступалі другасным фонам для першапачатковай артыкуляцыі Сярэдняй Еўропы, знаходзяць новую форму і гучанне.

4. Імперскі рэнесанс у сучасным свеце

Калі ў 1980-х гг. імперыя Габсбургаў была для Кундэры няўдалым і рэпрэсіўным праектам, то на святло стала выходзіць другая лінія, закладзеная Конрадам, які бачыў у гэтай імперыі правобраз Сярэдняй Еўропы. Спадчына Аўстра-Венгерскай імперыі зноў пераадкрываецца ў пост-камуністычных кантэкстах, а «мадэль Габсбургаў» разглядаецца як дзейсная альтэрнатыва для арганізацыі міжнароднага супрацоўніцтва і сумесных ініцыятыў, «якія бяруць сваё натхненне з імперскай памяці. Як адзначаюць шматлікія даследнікі, спадчына Габсбургаў, асабліва ў першыя гады транзіту, стала рэпрэзентацыяй для ўсяго сапраўднага, добрага, прыгожага, і найвышэй усяго, еўрапейскага»²⁵. Аднак сама сучасная Аўстрыя практычна выключана з сімвалічнай мапы Сярэдняй Еўропы.

²³ Bozoki A. Rhetoric of Action: The Language of the Regime Change in Hungary // A. Bozoki (ed.) *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest, 2004. P. 275.

²⁴ Іншай значнай перыферыяй стаў Поўдзень, а менавіта Балканы, але ў межах гэтага артыкула балканскія перачытанні Сярэдняй Еўропы закранацца не будуць.

²⁵ Bielasiewicz L. Another Europe: remembering Habsburg Galicja // *Cultural Geographies*. 2003. № 10. P. 23.

«Месца Аўстрыі ў сярэднеўрапейскіх дэбатах заняла міфалагізаваная Аўстра-Венгрыя, роля якая падобная на тую, якую ў Польшчы гуляе шматэтнічная, талерантная Рэч Паспалітая».²⁶

Незадаволенасць інтэлектуалаў нацыянальнай дзяржавай (дзе ім адводзіцца роля культасветнікаў, якія працуюць на легітымацыю ўлады), а таксама бюракратызацыя і прагматызацыя еўрапейскага аб'яднання змушае іх шукаць іншыя мадэлі дзяржаўнай прылады, больш адпаведныя іх ідэалам.

Звыклія ўзоры прагрэсіўнага падыходу да гісторыі як эвалюцыйнага руху (ад царства няволі і падначалення да рэспублікі, дэмакратыі і волі) размываюцца і губляюць рэlevantнасць. Ідэалізацыя гістарычнага мінулага да-мадэрных дзяржаў накладваецца на іншыя працэсы, характэрныя для гісторыка-культурнага развіцця рэгіёна. Мова ідзе пра вяртанне меншасцяў у палітыку ідэнтычнасці (і адпаведна, уваскрэслая праблема меншасцяў патрабуе свайго інтэлектуальнага і палітычнага рашэння) і пра трыумфальнае шэсце гістарычнай памяці (якое мае і свае непрывабныя бакі – як актуалізацыя крывавых канфліктаў, накіраваных на польска-ўкраінскіх сутыкненняў, так і ўсё большая камадыфікацыя гісторыі).

Крытыка нацыянальнай дзяржавы асабліва інтэнсіўна ідзе з процілеглых бакоў палітычнай думкі. Ліберальныя інтэлектуалы крытыкуюць нацыяналізм за вынішчэнне адрозненняў унутры грамадства і імкненне да прыніжэння і стыгматызацыі іншых нацый, альтэрнатывай чаму прапаноўваецца касмапалітычнае грамадства, якое б будавалася на максіме прызнання адрозненняў.²⁷ Можна падацца парадаксальным, але прэтэнзіі еўрапейскіх «новых правых» да нацыянальнай дзяржавы практычна ідэнтычныя, яна таксама абвінавачваецца як сутнасна уніфікацыйны праект, але ў якасці жыццяздольнай альтэрнатывы ўжо прапаноўваецца вяртанне да ідэі Імперыі:

«Дзеся таго каб стварыць сябе, Еўропа вымагае лучнасці палітычных рашэнняў. Аднак гэтую лучнасць немагчыма збудаваць на нацыянальнай якабінскай мадэлі, калі, вядома, не мець на мэце знішчэнне багацця ды разнастайнасці ўсіх еўрапейскіх кампанентаў. Гэтаксама яна не будзе вынікам эканамічнай звышнацыі, пра якую мрояць брусельскія тэхнакраты. Еўропа

²⁶ Гнатюк, *op. cit.*, с. 274.

²⁷ Beck U. Understanding the Real Europe: A Cosmopolitan Vision // C. Rumford (ed.) *The Sage Handbook of European Studies*. London, 2009. P. 602–619.

можа стварыць сябе толькі ў выглядзе федэральнай мадэлі, але гэткай мадэлі, якая выступае рухавіком ідэі, праекту, прынцыпу, то бок, у выніку – імперскай мадэлі. Гэткая мадэль зробіць магчымым развязанне праблемаў рэгіянальных культураў, этнічных мяншыняў ды мясцовых аўтаноміяў, што не знаходзяць праўдзівага развязання ў асадах дзяржавы-нацыі»²⁸.

Гэтыя прэтэнзіі да нацыянальнай дзяржавы як сэнсастваральнай формы ідуць паралельна з усталяваннем новага трэнду ў сучаснай гістарыяграфіі – фармавання «новай імперскай гісторыі». У рамках гэтай парадыгмы аспрэчваецца тэлеалогія разгортвання сусветнай гісторыі як пераходу ад імперыі да нацыянальнай дзяржавы. Замест гэтага прапануецца падыход, дзе гісторыя распавядае пра вялікія палітычныя фармацыі, якія не засноўваюцца на адной нацыянальнай групе.²⁹

«Настальгія па імперыі асабліва адпавядае *Zeitgeist* заходніх грамадстваў. Настальгічныя ўспаміны пра зніклыя імперыя зараз модныя ня толькі ў сацыяльных навуках. Да імперыі шматстайна звяртаюцца ў разнастайных культурных практыках і на палітычнай арэне»³⁰.

Пачынаецца пераасэнсаванне імперыі як тыпу дзяржаўнага ўладкавання, дзе ўвасобіўся прынцып «трансцэндэнтнага парадку, які ў рэальнасці ажыццяўляўся як адзінства ў шматстайнасці».³¹ І аказваецца, што імперыя дазваляла культурную і сацыяльную разнастайнасць і была куды менш рэпрэсіўным інстытутам, чым нацыянальная дзяржава, якая патрабуе уніфікацыі культуры па адзіным каноне. Як сцвярджае амерыканскі сацыёлаг Крэйг Кэлхун, хоць і робіць абмоўку, што яго словы могуць падацца шакавальнымі для сучасных слухачоў, «вялікія імперыі былі больш талерантнымі да ўнутранай разнастайнасці, чым нацыянальныя дзяржавы». І зноў

²⁸ Дэ Бенуа А. Ідэя Імперыі // *Druvis*. 2008. № 2. С. 212–213.

²⁹ The Challenge and Serendipity of Writing World History through the Prism of Empire. Interview with Jane Burbank and Frederick Cooper // *Ab Imperio*. 2010. № 2. Р. 23.

³⁰ Baskar B. *Ambivalent Dealings with an Imperial Past: The Habsburg Legacy and New Nationhood in Ex-Yugoslavia*. Р.1 // [Electronic resource] Mode of access: www.theslovenian.com/articles/baskar.pdf.

³¹ Уколова В.Н. Империя как «смысл» исторического пространства: попытка политологического анализа, обращенная в прошлое // *Власть, общество, индивид в средневековой Европе*; отв. ред. Н.А. Хачатурян. М., 2008. С. 24.

жа, менавіта імперыі, «таксама як і геаграфія, вызначылі “Сярэдняю Еўропу” як нешта большае, чым проста Еўропа»³².

«Імперыя» як катэгарыяльная рамка прапануецца і для апісання характару новай светабудовы глабалізацыі, як універсальны парадак, што не ведае абмежаванняў.³³ У апошні час усё часцей пры інтэрпрэтацыі сутнасці Еўрапейскага Саюза таксама звяртаюцца да паняцця імперыі, спрыяючы далейшай рэабілітацыі дадзенага паняцця.

«Сёння шматлікія гісторыкі і палітолагі разглядаюць імперыю як паспяховы прыклад сужыцця шматлікіх краін усярэдзіне адной дзяржавы, які можа даць каштоўныя ўрокі для сапраўдных і будучых архітэктараў аб'яднанай Еўропы».³⁴

Хоць, па з'едлівай заўвазе ўкраінскага пісьменніка Юрыя Андруховіча, Еўрапейскі Саюз нагадвае хутчэй «своеасаблівы псіхалагічна-кампенсацыйны праект: аб'яднання постімперскіх лузераў, кожнаму з якіх не атрымалася стаць звышдзяржавай паасобку... З імперыямі ў іх нічога не выйшла, а сусветнага дамінавання ўсёткі жадалася – вось яны найперш і аб'ядналіся з усякімі люксембургамі»³⁵.

Рэабілітацыя імперскай гісторыі ідзе паралельна з наданнем імперскага лоску тым дзяржаўным утварэнням, якім раней такі статус не прыпісваўся – Рэчы Паспалітай і Вялікага Княства Літоўскага. Пераінтэрпрэтацыя гісторыі ідзе не па адпрацаванай канве нацыяналізацыі характару гэтых гаспадарстваў, а праз пошук і аднаўленне тых рыс, якія надаюць каштоўнасць гістарычнай спадчыне гэтых дзяржаў і праектуюцца на сучаснасць: талерантнасць, дэмакратыя, воля. Сыход ад абсалютызаваных нацыянальных рыс спалучаецца з акцэнтаваннем мірнага сужыцця і кааперацыі розных этнічных і рэлігійных груп.

³² Calhoun C. The Virtues of Inconsistency: Identity and Plurality in the Conceptualization of Europe // *Constructing Europe's Identity. The External Dimension*. London, 2001. P. 37.

³³ Хардт М., Негри А. *Империя*. М., 2004.

³⁴ Norkus Z. The Grand Duchy of Lithuania in the Retrospective of Comparative Historical Sociology of Empires // *World Political Science Review*. 2007. Vol. 3, Issue 4. Art. 4. P. 1.

³⁵ Андрухович Ю. Ще не вмерла Европа // *Европа – минуле і майбутне. Візії та ревізії*. Матеріялы міжнародной конференції пам'яті Єжи Гедройця. К., 2009. С. 35–36.

5. ВКЛ: вялікая Імперыя малога народу

Літоўская «прыватызацыя» спадчыны ВКЛ дапамагла маладой літоўскай дзяржаве сфармаваць цэласную і ўстойлівую гістарычную памяць і дасягнуць кансалідацыі грамадства на падставах этнічнага нацыяналізму. Але чым далей, тым нарастае крытыка гэтага даволі паспяховага нацыяналістычнага праекта з боку мясцовых інтэлектуалаў. Як сцвярджае Леанідас Донскіс,

«агрэсіўна абарончы, эксклюзівісцкі, віктымізаваны, заснаваны на сталым пошуку ўнутраных і вонкавых ворагаў, літоўскі нацыяналізм яшчэ не здольны на тэарэтычную самарэфлексію. У сучаснай Літве нацыяналізм хутчэй успрымаецца проста як культывацыя калектыўнай самасці, ці пейяратыўна апісваецца як іншы тэрмін для ксенафобіі і культывацыі нянавісці»³⁶.

Пры такой адсутнасці тэарэтычнай рэфлексіі і аналітычнай артыкуляцыі літоўская публічная прастора перанасычана агрэсіўнымі рэплікамі, што прыводзіць да таго, што інтэлектуалы там пачынаюць «задыхацца» па выразу Томаса Венцлавы, які імгненна стаў знакамітым.³⁷ Прытым, што нацыяналізм застаецца ключавым канцэптам для сучаснай літоўскай эмансіпацыі, у ім не вырашаецца праблема спалучэння старога ідэалу шматкультурнай Літвы і крытэраў сучаснай еўрапейскай дэмакратыі. Адпаведна, паўстае задача пераасэнсавання сучасных істытуцыянальных рамак і дыскурсіўных практык нацыянальнай дзяржавы, дзе маглі б спалучацца ідэалы нацыяналізму і шматкультурнасці.

Адным з моцных і нестандартных хадоў у такой сітуацыі стала пераасэнсаванне Вялікага Княства Літоўскага як імперскай дзяржавы – у поўнай адпаведнасці з новым тэндэнцыямі гуманітарнай думкі – як вялікага палітычнага ўтварэння, «што кіруе разнастайнасцю» (*managing diversity*). Пачатак такога разумення літоўскай дзяржавы быў закладзены ў працы амерыканскага навукоўца Стывена Роўэла, апублікаванай у 1994, які ў загалоўку сваёй манаграфіі ахрысціў ВКЛ «паганскай імперыяй». Зрэшты, у яго працы імперыя разумеецца пераважна па тэрытарыяльным крытэрыі (па памерах дзяржавы), хоць сфармаванае табу з ужывання гэтага слова ў адносінах да літоўскай дзяржавы было знята.³⁸ Адзін з найболей

³⁶ Donskis L. *Identity and Freedom. Mapping nationalism and social criticism in twentieth-century Lithuania*. London – New York, 2002. P. 29.

³⁷ Гл.: <http://arche.by/by/29/10/3089/Я-задыхаюся.htm>.

³⁸ Rowell S.C. *Lithuania Ascending: A Pagan Empire within East-Central Europe*.

аўтарытэтных літоўскіх гісторыкаў Альфрэдас Бумблаускас таксама піша пра апраўданасць ужывання імперскіх катэгорый да гісторыі ВКЛ, сцвярджаючы што «Літва падчас кіравання Вітаўта была найбольш блізкая да тыпу дзяржавы, які можна назваць імперыяй»³⁹. У тыповым ключы для сучаснага падыхода да новай імперскай гісторыі, дзе імперыя асэнсоўваецца як палітычная арганізацыя, што аб'ядноўвае розныя этнічныя і культурныя формы, апісвае ВКЛ і Ёнас Лаўрынавічус:

«Адной з найбольш істотных адметных рыс дзяржаўна-палітычнага і культурнага жыцця гэтага гаспадарства была шмат-сегментнасць грамадства паводле рэлігійнай, моўнай і культурнай прыкметаў. Спачатку – суіснаванне асобных сегментаў пад эгідай прыярытэту агульнай дзяржаўнасці і агульнага манарха пры шырокай іх аўтаноміі».⁴⁰

З этнічнай блізкасці, якая стала падставай для фармавання агульнай дзяржавы ВКЛ, аўтар выводзіць і перспектывы для сучаснасці. Хоць, на яго думку, аднаўленне «даўняй Літвы» ў форме адзінага гаспадарства ВКЛ зараз немагчыма, але для «нашчадкаў даўніх балтаў» па-ранейшаму актуальнымі застаюцца задачы аднаўлення ўзаемнай згоды, пошуку мадэлі суіснавання, вызначэння ўзаемных каардынат: як у дыяхранным (гістарычным) плане, гэтак і ў сінхранным (у сучаснасці).

Але найбольш плённа і паспяхова (у тым ліку і на ўзроўні міжнароднага прызнання) спробу апісання ВКЛ як імперыі ажыццявіў літоўскі сацыёлаг Зянонас Норкус. У сваёй працы, абапіраючыся на сучасныя распрацоўкі кампаратыўнай сацыялогіі імперый, ён прапануе разглядаць Вялікае Княства Літоўскае ў перыяд да Люблінскай уніі 1569 менавіта як імперскую дзяржаву. Ён висоўвае наступныя аргументы для такога аналітычнага атаесамлення:

- 1) пачынаючы з кіравання Альгерда Вялікае Княства Літоўскае было самай вялікай па тэрыторыі дзяржавай у Еўропе;
- 2) ВКЛ ужывала агрэсіўную і экспансіянісцкую вонкавую палітыку, а кіраўнікі княства мелі цалкам «імперскія» аспірацыі;

1295–1345. Cambridge, 1994.

³⁹ Bumblauskas A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005. P. 164.

⁴⁰ Лаўрынавічус Ё. «Даўняя Літва» як чыннік цывілізацыйнай ідэнтычнасці сучасных беларусаў і літоўцаў // *Druvis*. 2008. № 2. С. 133.

3) ВКЛ было шматэтнічнай дзяржавай, якое, тым не менш, мела ўстойлівы этнічны асяродак (прыкладная тэрыторыя Аўкштайтэй), якую можна ідэнтыфікаваць як метраполію;

4) у тэрытарыяльнай структуры дзяржавы прысутнічалі ўсе структурныя элементы тыповай імперыі: апроч метраполіі, таксама і перыферыяныя тэрыторыі, якія знаходзіліся пад непразым палітычным кіраваннем;

5) як і «прататып» усіх імперый – Рымская імперыя, якая ўсталявала на сваіх землях *rex romana*, ВКЛ таксама гарантавала *rex lituanica* на шырокіх тэрыторыях, ахоўваючы гандлёвыя шляхі і не дазваляючы палітычнай анархіі.

Цікава, што імперыя ВКЛ у разуменні Норкуса таксама мае прамыя сувязі з сучаснасцю:

«Імперскі характар ВКЛ і яго набліжэнне да ідэальнага тыпу “першаснай імперыі” лепш за ўсё раскрываецца ў яго здольнасці выклікаць пачуццё настальгіі ў сэрцах нашчадкаў і спрэчкі пра тое, каму яно “насамрэч належала”».⁴¹

Як геапалітычны рэцэпт для сучаснай Літвы прэзэнтуюе «варварскую імперыю» і Гінтарас Бераснявічус, хоць і тут веліч старажытных часоў апасродкуецца праз модус настальгіі:

«Павароты гісторыі або лёсу кідалі нас з аднаго стану ў іншы, але гэта не змяняла асновы – мы нацыя, сфармаваная імперскім кіраваннем. Таму Крым, украінскія стэпы, Кіеў, Ноўгарад ды Смаленск, Чорнае мора і Курляндія – гэта тэрыторыі, з якімі пераплятаюцца нашы думкі, ідэалагічныя стэрэатыпы і мадэлі рэальнай дзейнасці. Тут наш дом. Праўда, быў, але ад гэтага настальгія не слабне».⁴²

Літоўская імперыя малюецца ім як «мяккая» і талерантная, экспансія якой якраз і адбывалася за кошт яе прывабнасці для партнёрных «партнёраў», а вынікам стала стварэнне шматнацыянальнай дзяржавы, дзе гутарылі на розных мовах і мірна суіснавалі розныя рэлігіі. Гінтарас Бераснявічус у сучасных геапалітычных працах таксама бачыць аднаўленне гэтай мадэлі мірнага суіснавання народаў і рэлігіяў, якое было спачатку ўвасобленае ў Літоўскай імперыі, а потым – у Рэчы Паспалітай. Такім чынам, імперская гісторыя нікуды не знікае, а зноў увасабляецца ў іншай форме.

⁴¹ Norkus, op. cit., p. 33.

⁴² Бераснявічус Г. Чароўнасць літоўскай імперыі // *Druvis*. 2008. № 2. С. 217.

Крыху ў цені за гэтымі развагамі пра імперскую сутнасці Літвы застаецца дыскурс Сярэдняй Еўропы, які не вельмі актыўна выкарыстоўваецца літоўскімі інтэлектуаламі. Хоць эмансіпацыйны патэнцыял Сярэдняй Еўропы для аднаўлення прызнання ў еўрапейскай сутнасці даволі ясна ўсведамляецца і ў Літве. Так, ужо вышэйзгаданы Альфрэдас Бумблаўскас выкарыстоўвае ўпісванне Літвы ў Сярэднюю Еўропу, каб даказаць яе «еўрапейскі» характар, які супрацьлеглы ўсходняй цывілізацыі, што відавочна атаясамляецца з Расіяй:

«Літва належыць да Сярэдняй Еўропы з пункту гледжання цывілізацыі. У адрозненне ад Усходняй Еўропы, з эпохі сярэднявечча тут фармаваліся індывідуальныя сялянскія гаспадаркі, а не абшчыны. Паўставала грамадзянская супольнасць, а не ўсходні дэспатызм. Каталіцызм і заходняя культурная арыентацыя дамінавалі над праваслаўем і візантыйствам».⁴³

Зразумела ж, тое што гістарычна еўрапейскае па сутнасці, павінна зараз і належыць да Еўрапейскага Звязу.

6. Рэч Паспалітая паміж Імперыяй і Рэспублікай

Калі «імперская» тэма шырока абмяркоўваецца ў літоўскай гістарыяграфіі і публічным дыскурсе, то для Польшчы праца з мінулым Рэчы Паспалітай у такіх катэгорыях практычна не выкарыстоўваецца. Аднай з перадумоў такога становішча можна лічыць гістарычную траўму падзелаў Рэчы Паспалітай трыма суседнімі імперыямі, і далейшую напружаную барацьбу за польскую дзяржаўнасць, якая праходзіла ва ўмовах інтэгратыўнай імперскай палітыкі.⁴⁴ Замацаваны стэрэатып Польшчы як ахвяры змовы магучых імперый зусім не спрыяе ўжыванню гэтага тэрміна для вызначэння «ўласнай» дзяржавы, хоць заходнія навукоўцы, як відаць з ужо падаваных цытат, на такія абмежаванні адмысловай увагі не звяртаюць.

Істотна, што ідэалізацыя гісторыі Рэчы Паспалітай у працах польскіх аўтараў ідзе хутчэй па лініі Рэспублікі, дзе сутнасная этнічная і канфесійная разнастайнасць вырашаецца праз адстойванне грамадзянскіх вольнасцей і адмаўленне *absolutum dominium*.

⁴³ Bumblauskas A. Glimpses of Lithuanian History // J. Baranova (ed.) *Lithuanian Philosophy. Persons and Ideas*. Washington, 2000. P. 21.

⁴⁴ Трэба адзначыць, што на момант падзелаў Рэчы Паспалітай дзяржава Гагенцолернаў яшчэ была каралеўствам і стала імперыяй толькі ў 1871 г.

Знакаміты польскі гісторык ідэй Анджэй Валіцкі імкнецца падкрэсліць першынства гэтай дзяржавы ў развіцці рэспубліканскіх і дэмакратычных ідэй для Еўропы:

«У шаснаццатым і семнаццатым стагоддзях гэтая рэспубліка была самай вольнай еўрапейскай дзяржавай, дзе існавалі найбольшыя канстытуцыйныя, грамадзянскія і інтэлектуальныя вольнасці»⁴⁵.

Але абедзве гэтыя лініі: імперская (ВКЛ) і рэспубліканская (Рэч Паспалітая) практычна ідэнтычныя па шматлікіх характарыстыках: адмаўленне монаэтнай логікі, пазначэнне мірнага суіснавання розных культурных групаў, рэтраспектыўная артыкуляцыя талерантнасці і лакальнага самакіравання. Гэтыя лініі накладваюцца адна на другую, задаючы агульныя тэндэнцыі пераасэнсавання спадчыны раннямадэрных дзяржаў.

Яшчэ трэба адзначыць, што польскія гісторыкі больш актыўна выкарыстоўваюць тэрмін Усходне-Сярэдняя Еўропа, які мае блізкае значэнне да проста «Сярэдняй Еўропы» і часам разглядаецца як сінанімічнае вызначэнне.

Тэрмін Сярэдне-Усходняя Еўропа (*East Central Europe*) увёў у шырокі зварот, пачынаючы з 1950 года, польскі эміграцыйны гісторык Оскар Халецкі⁴⁶, які гэтай тэрміналагічнай навацыяй спрабаваў інтэлектуальна пратэставаць супраць пашырэння «Усходняй Еўропы», якая ў той час атаесамлялася з зонай савецкага панавання.⁴⁷ Халецкі імкнуўся давесці найперш да заходняга чытача, што землі паміж Германіяй і Расіяй – гэта не проста «белая пляма», а мяжа заходняй цывілізацыі, дзе сфармавалася шмат нацыяў з дэмакратычнымі традыцыямі і заходняй культурнай спадчынай, якія таксама зрабілі свой унёсак у развіццё еўрапейскай цывілізацыі. Савецкае панаванне ў гэтым рэгіёне, адпаведна, разглядалася як тыранія, абсалютна чужая гістарычным традыцыям краін Сярэдне-Усходняй Еўропы. Відавочна, што тут наўпрост бачныя паралелі з тымі ідэалагічнымі пасылкамі, якія закладваліся ў канцэпт Сярэдняй Еўропы Кундэрай. Як і артыкул *Трагедыя Сярэд-*

⁴⁵ Walicki A. *Naród. Nacionalizm. Patriotyzm*. Kraków, 2009. P. 15.

⁴⁶ Halecki O. *Borderlands of Western Civilization. A History of East Central Europe*. 2nd ed. Fordham University, 1980 (першае выданне – 1950 год).

⁴⁷ Патрэбу ўдакладнення дэфініцыі «Сярэдняй Еўропа» Халецкі абгрунтоўваў патрэбай у адрозненні ад заходняй часткі гэтага рэгіёну, якую ён вызначаў як нямецкамоўную.

ний *Еўропы*, праца Халецкага таксама была станоўча ўспрынятая на Захадзе.

«Канцэпт Сярэдне-Усходняй Еўропы Халецкага быў адносна хутка пазітыўна прызнаны англа-саксонскай гістарыяграфіяй і палітычнай навукай і вельмі шыбка пашырыўся як істотная крыніца для іншых краін і навуковых супольнасцей».⁴⁸

Роберт Траба вызначае такія асноўныя рысы гісторыі гэтага рэгіёну за мінулыя два стагоддзі:

- метастазы вайны, ці то спецыфічны досвед двух сусветных войнаў, пазначаны з аднаго боку радасцю ад узнікнення мадэрных нацыянальных дзяржаваў, але з другога – трагедыяй акупацыі (савецкай і нямецкай) і Халакосту;

- перарыўнасць гістарычных працэсаў, якая праяўляецца ў адсутнасці дзяржаўнасці ў XIX стагоддзі ды зменах межаў і прыму-совых перасяленнях нябачаных раней памераў у XX стагоддзі;

- гібрыднасць, якая праяўляецца ў суіснаванні на параўнальна малым прасторы кандэнсаванай мазаікі этнічных і нацыянальных груп;

- паўстагоддзя досведу камунізму/рэальнага сацыялізму.⁴⁹

Спадчыну ідэй Халецкага пераняў яшчэ адзін вядомы польскі гісторык Ежы Клячоўскі, які стварыў у Любліне Інстытут Сярэдне-Усходняй Еўропы, што ў першую чаргу займаецца пераацэнкай гістарыяграфіі Рэчы Паспалітай, якая разумеецца як частка агульнага мінулага Польшчы, Літвы, Украіны і Беларусі. Трэба адзначыць і цікавую ініцыятыву гэтага Інстытута па падрыхтоўцы і выданню «нацыянальных» гісторый гэтых краін у адпаведнасці з заяўленымі падыходамі, якія ажыццяўляліся на польскай мове. Так, свае сінтэтычныя працы па гісторыі Беларусі выдалі беларускія гісторыкі Генадзь Сагановіч і Захар Шыбека, потым яны былі пера-выдадзеныя і ў Беларусі.

Ежы Клячоўскі практычна атасамляе Сярэдне-Усходнюю Еўропу з былой Рэччу Паспалітай і бачыць у яе традыцыях багацце еўрапейскай цывілізацыі, якая можа стаць «сімвалічным квіткам» у «Вялікую Еўропу» таксама і для Беларусі і Украіны:

⁴⁸ Hlousek V. *Central Europe and its place within European space and history: (limited) homage to Oscar Halecki* // [Electronic resource] Mode of access: www.iips.cz/data/files/Analzy_Working.../hlousek-stredni-evropa.pdf.

⁴⁹ Траба Р. «Другой бок пам'яті». Історичні досвиди та их пам'ятання в Центрально-Східній Европі // *Україна модерна*. 2009. № 4. С. 54–55.

«Тут фармаваліся элементы нашых культураў, тут дзейнічалі людзі, якія часам належылі да многіх традыцыяў. Гэты досвед пэўнага нашага плюралізму адначасова з'яўляецца еўрапейскім досведам, нашым пропускам у Еўропу»⁵⁰.

То бок, ставіцца задача інтэграцыі гісторыі гэтага рэгіёну ў еўрапейскі гістарычны наратыў, што павінна паспрыяць і еўрапейскай эмансіпацыі краін Сярэдне-Усходняй Еўропы. Адзін з вядомых польскіх гісторыкаў, які далучыўся да дзейнасці Інстытута Сярэдне-Усходняй Еўропы, Анджэй Суліма Камінскі прапануе называць гэтую дзяржаву Рэччу Паспалітай Шматлікіх Народаў, злучаючы ў гістарычнай рэканструкцыі тэзісы грамадзянскіх свабодаў і наднацыянальнага характару:

«Рэч Паспалітая, у адрозненне ад большасці іншых еўрапейскіх краін, кіравалася грамадзянамі, якія паходзілі з розных нацыянальнасцяў і канфесій. Грамадзянская супольнасць сістэмы каштоўнасцяў, практыкаваная ў рамках лакальнага самакіравання, умацняла ўзаемную талерантнасць і спрыяла стварэнню агульнадзяржаўнай, а значыць наднацыянальнай палітычнай культуры, якая паскарала інтэграцыйныя працэсы»⁵¹.

7. Непатрэбная спадчына альбо парадоксы Украіны

Хоць для іншых народаў, якія раней уваходзілі ў Рэч Паспалітую, гэты ідэал не настолькі прыцягальны, чаму спрыяюць устойлівыя нацыянальныя стэрэатыпы. Як адзначае Андрэй Партноў,

«пераважная большасць украінскіх гісторыкаў застаецца ўбаку ад дыскусій пра Сярэднюю Еўропу. Гэта спадчына застаецца цалкам чужой і па-ранейшаму супрацьпастаўляецца міфалагізаванаму народніцкаму вобразу казацтва... Адначасова, украінскі палітычны і грамадскі дыскурсы практычна не апелююць да спадчыны Рэчы Паспалітай»⁵².

⁵⁰ Клячоўскі Е. Традыцыі Цэнтральна-Усходняй Эўропы – досьвед, важны для нашых часоў // *Быць або ня быць сярэднеэўрапейцам*. Мн., 2000. С. 228.

⁵¹ Kamiński A.S. *Historia Rzeczypospolitej wielu narodów 1505–1795*. Lublin, 2000. S. 238.

⁵² Портнов А. *Між «Цэнтральную Европою» та «русским миром»*. К., 2009. С. 24.

Але ці варта гэтаму здзіўляцца, калі, як заўважае Леанід Зашкільняк, «вобраз Польшчы і палякаў з’яўляецца ва ўкраінскай гісторыі амаль што выключна як вобраз “нядобрага” суседа, які пастаянна прагне паняволіць украінскі народ альбо захапіць яго “этнічныя землі”»⁵³.

Імперская тэма, якая ўсё мацней гучыць у Еўропе, тут не знаходзіць шырокага розгаласу, бо зноў жа «Імперыя» мае выразна негатыўныя кантацыі ў палітычнай палеміцы і публіцыстыцы, і ата-есамляецца ў першую чаргу з Расійскай імперыяй і Савецкім Саюзам. Як вынік,

«імперскія сюжэты ўкраінскай гісторыі, як правіла, узгадваюцца ў кантэксце праблемы нацыянальнага будаўніцтва і служаць ілюстрацыяй тэзіса пра знешнія фактары, якія перашкаджаюць гэтаму будаўніцтву»⁵⁴.

І перспектывы на будучыню таксама выглядаюць ня дужа вясёлымі для пазітыўнага ўспрыняцця імперскай ідэі ў гэтай краіне. Так, паводле апытання сярод украінскіх студэнтаў-гісторыкаў у 2007 г. пра ўплыў Польшчы, Расіі і Аўстрыі на гісторыю Украіны, «усе гэтыя тры дзяржавы ўспрымаліся чужымі імперыямі, якія кіравалі на тэрыторыі Украіны, што азначала палітычную залежнасць, эканамічную эксплуатацыю і культурнае дамінаванне, і ўсе тры дзяржавы перашкаджалі развіццю ўкраінскага суверэнітэту». Адна-часова, да перспектывы еўрапейскай інтэграцыі, як і захадаў Польшчы ці Аўстрыі па спрыянню еўрапейскага членства для Украіны, студэнты-гісторыкі ставяцца скептычна.⁵⁵

Польская даследніца Оля Гнацюк прысвяціла ў сваёй грунтоўнай працы *Развітанне з Імперыяй. Украінскія дыскусіі пра ідэнтычнасць* цэлую частку праблематыцы Сярэдняй Еўропе. Па яе меркаванню, першым ва Украіне сярэднеўрапейскую праблематыку стаў краінац ільвоўскі незалежны культуралагічны часопіс *Ї*, які ў 1995, пасля працяглага перапынку ў выхадзе выдання, прысвяціў свой тэматычны нумар «Еўрапейскаму вымярэнню Украіны», дзе быў

⁵³ Зашкільняк Л. Образ(и) польскої історії в сучасній українській історіографії // *Образ Іншого в суседніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації*. К., 2008. С. 44.

⁵⁴ Касьянов Г. «Пикник на обочине»: осмысление имперского прошлого в современной украинской историографии // *Новая имперская история постсоветского пространства*. Казань, 2004. С. 90.

⁵⁵ Капеллер А. Політика оцінки історії в сучасній Україні: Росія, Польша, Австрія та Європа // *Україна на шляху до Європи*. К., 2009. С. 286.

апублікаваны і ўкраінскі пераклад знакамітага артыкула Мілана Кундэры. У наступных нумарах часопіс неаднаразова звяртаўся да гэтай тэматыкі, праўда, аддаючы свае старонкі на выступы аўстрыйцаў, палякаў і чэхаў, украінскія ж аўтары не асоба спяшаліся ўключацца ў дадзеную дыскусію. У рэдакцыйнай прадмове да дзявятага нумара часопіса ідэя Сярэдняй Еўропы характарызувалася як «ілюзорная», хоць і карысная для Украіны. Пры гэтым з мноства версій рэгіянальнага вызначэння свядома была абрана «аўстра-венгерская», хоць для Львова і Галіцыі магчымай была і опцыя звароту да традыцыі шматнацыянальнай Рэчы Паспалітай. Польскі варыянт Сярэдняй Еўропы апынуўся відавочна цяжэйшым для прыняцця, чым імперская спадчына Габсбургаў, якая ўжо ахінулася рамантычным флёрам. Але і гэты перыяд дэклараванага звароту да сярэднеўрапейскай тэматыкі доўга не падоўжыўся (1995–97 гг.), і ўжо ў наступных нумарах, прысвечаных абмеркаванню еўрапейскіх перспектыв для Украіны, гэта праблематыка не падымалася.

У якасці галоўнага правадыра ідэі Сярэдняй Еўропы Оля Гнатюк лічыць ўкраінскага пісьменніка Юрыя Андруховіча. У яго творчасці першай паловы 1990-х гг., па яе меркаванню, і была сфармулявана прапазіцыя вярнуць Галіцыю ў прастору, сфармаваную на прыцыпе спадчыны імперыі Габсбургаў. Галіцыя ў яго творах паўстае як цудоўная тэрыторыя, перыферычная – але заселеная мноствам народаў і культурна багатая. Хоць і Андруховіч паступова губляе аптымізм на гэты конт, а ў яго творах

«Сярэдняя Еўропа становіцца ўсё менш сярэдняй і ўсё больш украінскай, пакуль з яе не знікаюць тыя элементы, якія вызначаюць сярэднеўрапейкасць: зачараванне культурнай мазаікай, паглыбленне ў шматнацыянальную гісторыю, шматмернасць ідэнтычнасці».⁵⁶

Сваю ролю згуляла ў гэтым і непрыняцце ўкраінскімі інтэлектуаламі звароту да гісторыі, агульнай з іншымі народамі (палякамі, яўрэямі, венграмі, аўстрыйцамі), узгадванняў пра шматкультурнасць Аўстра-Венгерскай імперыі і Рэчы Паспалітай і ўдзелу ў ёй украінскага складніку. Для дамінуючага ўкраінскага нацыяналізму такія падыходы здаюцца небяспечнымі, паколькі ў нацыяналістычнай перспектыве яны размываюць гістарычную памяць і дэстабілізуюць украінскую ідэнтычнасць. Тым не менш, цалкам ідэю Сярэдняй Еўропы Андруховіч не закінуў, сведчаннем чаго

⁵⁶ Гнатюк, *op. cit.*, с. 334.

з'яўляецца існаванне сярэдняеўрапейскага часопіса *Потыг 76*⁵⁷, які збірае ў сабе літаратурную творчасць гэтага рэгіёну.

«Гэта транспартны сродак, выкарыстаннем якога можна пазбегнуць несправядлівага вердыкту лёсу – выключэння з Сярэдне-Усходняй Еўропы і еўрапейскага кантыненту. Купіўшы білет на гэты цягнік, можна зноў паўз усялякія “Жалезныя заслоны” прыяднацца да Еўропы. Такая высокая ідэя існавання дадзенага метафарычнага сродка перамяшчэння».⁵⁸

Навогул, менавіта Галіччына з цэнтрам у Львове (хоць Андруховіч паходзіць з Івана-Франкоўска і ў сваёй творчасці міфалагізуе найперш сваю «малую радзіму») стала тым аскепкам Сярэдняй Еўропы, які своеасаблівай занозай сядзіць у украінскім тулавішчы.

«Габсбургская спадчына была ключавой часткай вызначэння Сярэдняй Еўропы, і пасля 1991 года, з аднаўленнем вольнага інтэлектуальнага жыцця ў Львове і дзівосным ажыўленнем калісьці рэпрэсаванай уніяцкай царквы, стала магчымым наноў адкрыць скрадзены і забыты вугалок былой Габсбургскай імперыі, усходнюю Галіччыну, які на дзесяцігоддзі быў схаваны ў Савецкай Украіне».⁵⁹

Менавіта адсюль вядуцца і распаўсюджваюцца інтэлектуальныя ідэі пра «еўрапейскасць» Украіны. Так, украінскі публіцыст Мікола Рабчук, падсумоўваючы дыскусіі, якія вяліся пісьменнікамі Заходняй Украіны, зазначае:

«Для кожнага з іх Галіччына ёсць той маленькай часцінкай Украіны, якая дзякуючы польска-аўстрыйскай спадчыне можа пэўным чынам легалізаваць еўрапейскія амбіцыі цэлай краіны».⁶⁰

З іншага боку, львоўскі гісторык Яраслаў Грыцак у сваім даследванні гістарычнай памяці і рэгіянальнай ідэнтычнасці ў Галіччыне піша пра паспяховасць у гэтым рэгіёне «усе-ўкраінскага праекту», што адначасова суправаджаецца маргіналізацыяй і селектыўным забыццём спадчыны іншых этнічных групаў. То

⁵⁷ Гл.: <http://www.potyah76.org.ua>.

⁵⁸ Бетай, *op. cit.*, с. 46.

⁵⁹ Wolff L. *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*. Stanford, 2010. P. 411.

⁶⁰ Рябчук М. *Дві Украіні*. К., 2003. С. 226.

бок, нягледзячы на шматлікія камерцыйныя адсылкі да спадчыны Габсбургаў у Львове і шырэі – Галіччыне, інтэлектуальна і палітычна тут цалкам перамог эксклюзівісцкі ўкраінскі гістарычны міф, які пакідае мала месца для ідэалаў шматкультурнасці.⁶¹

Спадчына Аўстра-Вугорскай імперыі ва Украіне па адной лініі ўсё больш камадыфікуецца, пераўтвараецца ў яркі і прывабны тавар, а з другой – маргіналізуецца, выключаецца з інтэлектуальных дыскусій пра будучыню Украіны, дзе асноўнае напружанне зараз задаецца вызначэннем агульнага вектару рэгіянальнай ідэнтычнасці для краіны. Хоць і тут ёсць свае выключэнні, напрыклад, гісторык Юры Топчы прапаноўвае ўзвесці на ўкраінскі трон дынастыю Габсбургаў, што аўтаматычна ператворыць Украіну «ў міжнародна прызнаную манархію з імперскім статусам»⁶². Але публічны вес такіх меркаванняў зусім невялікі.

8. Імперыя Сярэдняй Еўропы і магчымасці для еўрапеізацыі Беларусі

Прыкладна ў сярэдзіне 1990-х гг. ідэя Сярэдняй Еўропы стала адной з найважнейшых для беларускіх інтэлектуалаў, якія ўбачылі ў ёй выдатны шанец як для пераадолення цяжкага грузу савецкай спадчыны, так і для маніфестацыі сваёй еўрапейскай ідэнтычнасці. Тым часам адно з вядучых інтэлектуальных выданняў *Фрагмэнты* адкрыта апеявала да дадзенай праблематыкі, так, першы нумар гэтага альманаха ў 1996 г. і быў прысвечаны наўпрост тэме Сярэдняй Еўропы. Свае развагі пра месца Беларусі ў Сярэдняй Еўропе (ці значнасці гэтага рэгіёна для культурнага і геапалітычнага развою нашай краіны) публікавалі найбольш значныя айчынныя інтэлектуалы – Ігар Бабкоў, Валянцін Акудовіч, Сяргей Дубавец ды інш. Але ў беларускай прасторы ідэя перажывае сваю трансфармацыю – першапачатковая спроба яе беларусізаваць і заявіць тут пра магчымасць беларускай дамінацыі (Сяргей Дубавец бачыў Беларусь як патэнцыйнае ядро Сярэдняй Еўропы) гіне пад прэсінгам сацыяльна-палітычнай рэальнасці. Задаецца, што першапачатковы аптымізм беларускіх інтэлектуалаў (пры заўважным скепсісе Валянціна Акудовіча) быў пахаваны ў цяжкіх вызначэннях нацыянальнага праекту, і гэты канцэпт паціху зрушыўся ў цень публічнага дыскурсу Беларусі. За

⁶¹ Hrytsak Y. Historical Memory and Regional Identity among Galicia's Ukrainians // C. Hann, P.R. Magocsi (eds.) *Galicja. A Multicultural Land*. Toronto, 2005. P. 199–200.

⁶² Топчий Ю. *Украинская монархия: иллюзия или перспектива?* // [Электронный ресурс] Точка доступа: <http://www.day.kiev.ua/38066>.

спрэчкамі пра моўнае пытанне, грамадзянскую ці этнакультурную мадэль нацыяналізму, нарэшце, пра стратэгію палітычнай перамогі, нейкія спробы інтэлектуальнага выйсця за межы Беларусі і асэнсавання яе ў рэгіянальнай перспектыве застаюцца незапатрабаванымі.

Але для ўважлівага назіральніка не схаваюцца паступовыя ўводзіны ў беларускі публічны дыскурс «імперскай» тэматыкі, якія назіраюцца ў апошнія гады. Асабліва варта адзначыць альманах *Druvis*, у якім у адзіны сінтэз зводзяцца некалькі розных «імперскіх» ліній: 1) крытыка нацыянальнай дзяржавы і апеляцыі да ідэі Імперыі еўрапейскіх «новых правых»; 2) амбітны праект рэстаўрацыі Літоўскай імперыі; і, нават, 3) настальгія па Габсбургам, «паколькі Габсбургі ж па сёння захавалі ў сабе кроў Ягайлавічаў, літоўскай абранай дынастыі, а значыць, як ніхто іншы былі і ёсць адзінымі вартымі пасаду сваіх продкаў, здатнымі вярнуць сапраўдную манархічную традыцыю ў Літву».⁶³

Своеасаблівым асяродкам для розных інтэлектуальных дыскусій у беларускім Інтэрнэце стала платформа *Livejournal*, дзе на персанальных блогах усё больш актыўна сталі з'яўляцца запісы, якія заклікаюць то да аднаўлення Рэчы Паспалітай, то да ўзнаўлення Літоўскай імперыі. У якасці прыкладу прывяду такі фрагмент з надаўняга (19/08/2010) допісу:

«Але калі ў нас засталася хоць кропля глуздоў, мы павінны цвёрдда памятаць, што толькі ВКЛ была сапраўды *нашай* Імперыяй, нашай славай і нашым гонарам... І я веру, што беларуская зямля зноў, як і восем стагоддзяў таму, станецца ўрадлівай глебай для гэтага літоўскага зернятка. Веру, што браты, якіх лёс разагнаў па асобных зямлянках, зноў збяруцца ў бацькоўскай хаце. Веру, што гэта і будзе пачаткам новай вольнай Літоўскай імперыі. Першыя зрухі ўжо ёсць».⁶⁴

Ясна, што пакуль такія артыкуляцыі застаюцца маргінальнымі для беларускай публічнай прасторы, але ў такіх ідэй ёсць і відавочныя перспектывы – яны накладваюцца на агульныя тэндэнцыі для дадзенага рэгіёна, і я ўпэўнены, што у найбліжэйшай будучыні ў Беларусі мы ўсё больш будзем чуць пра Імперыю. Тая парадаксальная пустэча, якая склалася ў беларускай інтэлектуальнай сферы, нагадвае хутчэй зацішша перад бурай.

⁶³ Карлюк К. *Magnus Dux Haereditarius*. Праблема легітымнасці літоўскай манархіі ў XVI–XVII стст. // *Druvis*. 2008. № 2. С. 195.

⁶⁴ Гл.: <http://aliaks.livejournal.com/84270.html>.

Вылучэнне і акцэнтацыя матыву імперскай настальгіі дазваляе асэнсаваць асноўныя трэнды гуманітарнай думкі Сярэдняй Еўропы ў апошнія два дзесяцігоддзі. Думка і практыка інтэлектуалаў у гэтым рэгіёне ўжо аказвала непасрэдна ўплыў на лёсы краін, магчыма, што і адмова ад эксклюзіўных і рыгідных нацыянальных наратываў паўплывае на будучыню рэгіянальнага супрацоўніцтва ў новай (ці добра забытай старой?) форме.

Але гэта патрабуе яшчэ ўважлівага і асцярожнага пераасэнсавання таго, што можа даць гэты дзіўны альянс двух ідэяў – Імперыі і Сярэдняй Еўропы – для нашай краіны. Адною з найбольш цяжкіх задач з’яўляецца паразуменне з практыкамі рэгіянальнага лідэрства, якія з’яўляюцца базісам для гэтых канцэпцый. Відавочна, што ажыўленне спадчыны Рэчы Паспалітай у Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага ў сучаснай Літве непасрэдна мае мэтай таксама і прэтэнзіі на геапалітычную дамінацыю. З іншага боку, без Беларусі гэтыя неа-імперскія праекты практычна вырачаныя на паразу, а іх дуалістычнасць (якая хутчэй праяўляецца ў кампліментарнасці, а не антаганістычнасці) дазваляе нам ажыццяўляць сваю геапалітычную гульню. У любым выпадку, «мяккая» форма сучасных імперскіх праектаў дазваляе адстойваць свае інтарэсы і лакальную самабытнасць, але разам з тым прывучае жыць ня проста побач з іншымі, а разам з імі.

Відавочна, што адной з найбольш важных задач для Беларусі зараз з’яўляецца паўнаўрацаснае ўключэнне ў прастору Вялікай Еўропы. Але *еўрапеізацыю* мне не хочацца зводзіць толькі да падключэння к інтэграцыйным працэсам Еўразвяза, якія накіроўваюцца і вызначаюцца еўрабюракратыяй. Як вельмі слушна зазначае Штэфан Гарштэцкі,

«не дырэктывы Брусэлю, *volens nolens* нацэленыя на большую інтэграцыю і гамагеннасць, канстытууюць еўрапейскую публічнасць і сувязь ЕЗ з грамадзянамі, а жывыя традыцыі, розныя гістарычныя наратывы Еўропы, практыкі грамадзянскага ўдзелу, розныя віды дэмакратыі ды інш».⁶⁵

Відавочна, што еўрапеізацыя павінна ісці ня толькі зверху, але і знізу, ад грамадстваў, – ці прынамсі ад тых людзей, якія ўспрымаюць еўрапейкасць як кон і гатовыя за яе змагацца.

У ідэале еўрапеізацыя павінна выглядаць як сінхранізацыя ідэалаў, каштоўнасцей, маўлення і практык, якая павінна ісці з двух

⁶⁵ Гарштэцкі Ш. *Актуальныя вымярэнні Еўропы ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе – еўрапеізацыя знізу?*, настоящее издание, с. 108–129.

бакоў. Мы павінны зразумець Еўропу, але і Еўропа павінна да нас прыслухацца. Таму прысвойванне лексікону Сярэдняй Еўропы для мэтай еўрапейскай эмансipaцыі выглядае надзвычай прывабным, паколькі яго ўжыванне дазваляе выкарыстоўваць гарызонт значэнняў і тэм, якія ўжо засвоеныя і вядомыя, і разам з тым, якія прыдатныя для беларускай сітуацыі. Акрамя таго, ідэя Сярэдняй Еўропы валодае вялікім патэнцыялам для наладжвання міжнароднай кааперацыі, ажыццяўлення найперш культурнага ўзаемадзеяння праз апеляцыі да адзінага сімвалічнага комплексу і агульнага гістарычнага лёсу. Развіццё гарызантальных сувязей паміж зацікаўленымі актарамі ў рэгіёне дазваляе адкінуць у нябыт тактыку «чакання перамен», якая выяўляецца ў бессэнсоўным спадзяванні на ўлады, і дазволіць праводзіць еўрапеізацыю ўжо зараз і тут.

І што таксама важна, звяртанне да ідэялу Імперыі Сярэдняй Еўропы як прасторы суіснавання і паразумення можа выкарыстоўвацца ў якасці тарана для тых сценаў пагарды і кантролю, якія паўстаюць паўз беларускіх межаў.